

DOI: 10.31110/consensus/2024-02/151-162

УДК (UDC) 94 (477) (092) «1891/1941(?)»

HLODOSY MEMBER OF THE UPR FEODOSII MOLODOVANENKO: INTERWAR MARKERS OF VOLYN LIFE

Ruslana Davydiuk***Yaroslav Marchenko****

Abstract

The goal of the research is to restore the historical memory of an unknown to the general public participant in the insurgency, a scribe of the Grassroots Zaporozhians kuren of the 1st Zaporizhzhia Division of the UPR Army, awarded the Simon Petliura Cross, a native of the Hlodosy town, Yelisavethrad district, Kherson province, Feodosii Moldovanenko. The authors analysed the main periods of his military and public life, in particular as a political emigrant in Volyn Polissya, which was part of the Second Polish Republic.

The research **methodology** is based on the principles of historicism, systematicity, and verification. The problem-search, structural-systemic, chronological, comparative and biographical methods, as well as the method of local history, were important. **The scientific novelty** of the article lies in the introduction into scientific circulation of the first discovered, processed and verified declassified documents from the archives of the Soviet special services, in particular, the archival criminal file (ACF) on Feodosii Moldovanenko. The combination of the ACF with other archival documents and materials from the periodicals of the time allowed us to reconstruct his military and public activities during the Ukrainian Revolution and the interwar period.

Conclusions. The article traces the position of Feodosii Moldovanenko during the Ukrainian Revolution as a participant in the insurgency, a scribe of the 14th Regiment of the Grassroots Cossacks of the 5th Peasant Division, later the kuren of the Grassroots Cossacks of the 1st Zaporizhzhia Division of the UPR Army, and highlights the period of his internment in the Pikulichi and Vadovice camps. The circumstances of emigration to Poland, settlement in Volyn Polissya, and public activity in the interwar period are revealed. The article summarises information about the environment of the UPR members who were natives of Hlodosy and lived as political emigrants in Sarny and Kostopil districts. The authors reconstructed the work of F. Moldovanenko as an activist of the «Prosvita in Polissya», a member of the Sarny branch of the Ukrainian Central Committee in Poland. The authors outline his reaction to the Holodomor tragedy in Soviet Ukraine, as well as his cooperation with the UPR intelligence, which formed control and reconnaissance points in the Volyn-Polish borderland. The circumstances of Feodosii Moldovanenko's arrest by the NKVD, his conviction and death in a camp are clarified. A separate storyline of the research article is the family (parents, sisters) and marital (wife, adopted son) life of F. Moldovanenko.

Keywords: Feodosii Moldovanenko, Hlodosy, UPR Army, Second Polish Republic, Polissia Voivodeship, Volyn Voivodeship, Prosvita, Ukrainian Central Committee, Holodomor, intelligence, NKVD

* Doctor of Historical Sciences, Professor of the Department of History of Ukraine Rivne State Humanitarian University, Rivne, Ukraine. E-mail: davrus63@gmail.com. ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-0485-5121>

** PhD in History, Associate Professor, First Deputy Chief of the Hetman Petro Sahaidachny National Army Academy, Lviv, Ukraine. E-mail: ymarchenko8@gmail.com. ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-9569-6324>

**ГЛОДОСЬКИЙ УЕНЕРІВЕЦЬ ФЕОДОСІЙ МОЛДОВАНЕНКО:
МІЖВОЄННІ МАРКЕРИ ВОЛИНСЬКОГО ЖИТТЯ**

Руслана Давидок*
Ярослав Марченко**

Анотація

Мета наукової статті полягає у поверненні історичної пам'яті про невідомого загалові учасника повстанського руху, писаря куреня Низових Запорожців 1-ої Запорізької дивізії Армії УНР, нагородженого Хрестом Симона Петлюри, уродженця містечка Глодоси Єлисаветградського повіту Херсонської губернії Феодосія Молдованенка. Автори проаналізували основні періоди його військового та громадського життя, зокрема як політичного емігранта на Волинському Поліссі, що перебувало у складі Другої Речі Посполитої.

Методологія дослідження оперта на принципи історизму, системності, верифікації. Важливими були проблемно-пошуковий, структурно-системний, хронологічний, порівняльний та біографічний методи, а також метод локальної історії. **Наукова новизна** статті полягає у залученні до наукового обігу вперше віднайдених, опрацьованих та верифікованих розсекречених документів з архівів радянських спецслужб, зокрема архівно-кримінальної справи (АКС) на Феодосія Молдованенка. Поєднання АКС з іншими архівними документами, матеріалами тодішньої періодики дозволило реконструювати його військову та громадську діяльність у період Української революції та міжвоєнний час.

Висновки. У статті простежено позицію Феодосія Молдованенка у період Української революції, як учасника повстанського руху, писаря 14-го полку Низових Запорожців 5-ї Селянської дивізії, згодом куреня Низових Запорожців 1-ої Запорізької дивізії Армії УНР, висвітлено період його інтернування у таборах Пікулічі та Вадовиці. З'ясовано обставини еміграції до Польщі, оселення на Волинському Поліссі та громадську діяльність в умовах міжвоєнного часу. Узагальнено інформацію про уенерівське середовище уродженців Глодосів, котрі як політичні емігранти жили у Сарненському і Костопільському повітах. Реконструйовано працю Ф. Молдованенка як активіста «Просвіти на Поліссі», діяча сарненської філії Українського Центрального Комітету в Польщі. Окреслено його реакцію на трагедію Голодомору в радянській Україні, а також співпрацю з розвідкою УНР, яка формувала контрольно-розвідувальні пункти у волинсько-поліському прикордонні. З'ясовано обставини арешту органами НКВД Феодосія Молдованенка, його засудження та смерті у таборі. Окремою сюжетною лінією наукової статті є родинне (батьки, сестри) і сімейне (дружина, прийомний син) життя Ф. Молдованенка.

Ключові слова: Феодосій Молдованенко, Глодоси, Армія УНР, Друга Річ Посполита, Поліське воєводство, Волинське воєводство, Просвіта, Український центральний комітет, Голодомор, розвідка, НКВД

Цитування: Давидок, Р. & Марченко, Я. (2024). Глодоський уенерівець Феодосій Молдованенко: міжвоєнні маркери волинського життя. Консенсус, (2), 151-162.

URL: <https://konsensus.net.ua/index.php/konsensus/article/view/110>

* доктор історичних наук, професор кафедри історії України Рівненського державного гуманітарного університету, Рівне, Україна. E-mail: davrus63@gmail.com. ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-0485-5121>

** кандидат історичних наук, доцент, перший заступник начальника Національної академії сухопутних військ ім. гетьмана Петра Сагайдачного, Львів, Україна. E-mail: [ymarченко8@gmail.com](mailto:yмарченко8@gmail.com). ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-9569-6324>

Постановка проблеми. Складний час російсько-української війни загострив актуальність ідеї формування національного мартирологу борців за незалежність України. Відтак викликають інтерес постаті діячів Української національної революції 1917–1921 рр., які в силу ідеологічних обставин радянського минулого опинились поза сферою наукових зацікавлень істориків. Хоча в сучасній українській історіографії зростає роль і значення просопографічних праць, присвячених відомим/невідомим військовим і громадським діячам періоду Української революції 1917–1921 рр., але тисячі рядових борців за українську незалежність продовжують перебувати в забутті.

У науковій статті поставлено за **мету** реконструювати основні періоди військового та громадського життя невідомого загалу повстанця, вояка Армії УНР Феодосія Молдованенка, зокрема його діяльність як політичного емігранта на Волинському Поліссі, що перебувало у складі Другої Речі Посполитої.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Цілісні наукові розвідки про його життя і діяльність Феодосія Молдованенка у сучасній історіографії відсутні. Під час підготовки статті інформативними були згадки про Ф. Молдованенка у працях сучасних українських вчених Я. Тинченка¹, Р. Давидюк², а також роботи А. Руккаса³, В. Сідака та Т. Вронської⁴ про розвідувальну діяльність військового міністерства Державного Центру УНР (ДЦ УНР) в екзилі, польського дослідника українського походження О. Вішки⁵, який аналізував українську політичну еміграцію в Польщі, білоруського історика В. Місіюка⁶ (що нині зазнає переслідувань за свою позицію) про український просвітянський рух у Поліському воєводстві. Важливою для нашої розвідки стали книги із серії «Реабілітовані історією. Рівненська область», де вміщені анотовані довідки про осіб, які зазнали політичних репресій і були реабілітовані.

Джерельною базою наукової статті стали архівні документи та міжвоєнна періодика. Насамперед, це документи Державного архіву Рівненської області (Держархів Рівненської обл.), у якому зберігається архівно-кримінальна справа (АКС) на Ф. Молдованенка; а також матеріали Державного архіву Волинської області (Держархів Волинської обл.); Галузевого державного архіву Служби безпеки України (ГДА СБУ), м. Київ; ГДА СБУ, м. Вінниця; ГДА СБУ, м. Рівне; Галузевого державного архіву Служби зовнішньої розвідки України (ГДА СЗРУ); Центрального державного

¹ Тинченко Я. Офіцерський корпус Армії Української Народної Республіки (1917–1921). Кн. 2. Київ: Темпора, 2011. 424 с.

² Давидюк Р. В інтер'єрі міжвоєнної Волині: Біограми політичних емігрантів – учасників Української революції / за ред. Андрія Жив'юка. Рівне–Львів: Простір–М, 2023. С. 162–163.

³ Руккас А. Він стояв на чолі військової розвідки УНР у міжвоєнний період: життя та діяльність сотника Василя Недайкаші. *Військово-історичний меридіан*. Електронний науковий журнал. 2013. № 2. С. 86–96. https://vim.gov.ua/pages/journal_files/09.07.2013/pdf/86-96.pdf

⁴ Сідак В., Вронська Т. Спецслужба держави без території: люди, події, факти (військова розвідка та контррозвідка ДЦ УНР в екзилі 1926–1936 рр.). Київ: Темпора, 2003. 240 с.

⁵ Wiszka E. Emigracja ukraińska w Polsce 1920–1939. Toruń: Wydawnictwo MADO, 2004. 752 s.

⁶ Місіюк В. Просвіта на Поліссі (1923–1938 рр.). *Наукові записки Національного університету «Острозька академія»*. Серія «Історичні науки». 2013. Вип. 21. С. 137–141.

архіву вищих органів влади і управління України (ЦДАВО України); Державного архіву Брестської області (Государственный архив Брестской области – ГАБО).

Після поразки Української революції на території Західної Волині і Полісся, що опинились у складі Другої Речі Посполитої, з'явилися військові, цивільні діячі УНР, які складали міжвоєнну українську політичну еміграцію. Серед них чимало було уродженців містечка Глодоси, яке з кінця 19 ст. стало центром волості Єлисаветградського повіту Херсонської губернії (нині Новоукраїнський район Кіровоградської області). Певним пояснення цього може слугувати констатація більшовицьких спецслужб, що село Глодоси «куркульське село, що дало десятки отаманів і старшин петлюрівської армії»⁷. Серед уродженців Глодосів, котрі у міжвоєнний період осіли у Сарненському повіті був Феодосій Молдованенко. Зауважимо, що Сарненський повіт, утворений з північної частини колишнього Луцького і Рівненського повітів Російської імперії, у 1921 р. відійшов до Поліського воєводства з центром у Бересті (Брест)⁸, а наприкінці 1930 р., згідно чергових адміністративних змін у Польщі, перейшов зі складу Поліського до Волинського воєводства з центром у Луцьку.

Феодосій (Геодосій) Молдованенко (Молдаваненко) народився 11 січня 1891 р. у середняцькій селянській родині Артамона Петровича і Уліти Григорівни. Після закінчення 5-ти класів початкової школи та двокласного училища, вчителював у рідному селі. Крім нього, у родині виховувалось ще троє доньок: Дарія, 1900 р. н., яка у міжвоєнний час жила в Одесі і працювала вихователькою дитячого садка; Феодосія (у заміжжі Чухрій), приблизно 1885 р. н., працювала у прибиральницею у школі с. Глодоси; та Глікерія (у заміжжі Березняк), 1895 р. н., колгоспниця. Після поразки Української революції, вся родина, окрім сина, жила у радянській Україні. Батько Артамон Петрович і мати Уліта Григорівна померли у приблизно у 1933-1934 рр. Висловимо припущення, що причиною став Голодомор в УСРР⁹.

У 1912 р. Феодосій Артамонович був покликаний до царської армії, служив писарем. У 1917 р. із розпадом монархічної Росії його служба у царській армії завершилась.

У період Української революції Ф. Молдованенко долучився до повстанського селянського руху, увійшовши до загону «Вільного козацтва», який організував його односелець Василь Недайкаша. Загін діяв на території Одещини, Кіровоградщини, Миколаївщини, згодом повстанці змушені були відступити до Кам'янка-Подільського. Феодосій вирішив повернутися додому, у Глодоси, але, оскільки у селі на той час перебували частини ЧА, то йому довелось переховуватись у родичів на хуторах. Після того, як війська Нестора Махна витіснили більшовиків із села, він повернувся додому, однак був арештований махновцями. Завдяки заступництву дружини Махна, яка вчилася разом із сестрою Феодосія у вчительській семінарії, чоловіка звільнили. Проте,

⁷ Галузевий державний архів Служби зовнішньої розвідки України (ГДА СЗРУ). Ф. 7246. Т. 2. Арк. 74.

⁸ Державний архів Волинської області (Держархів Волинської обл.). Ф. 46. Оп. 1. Спр. 639. Арк. 5.

⁹ Державний архів Рівненської області (Держархів Рівненської обл.). Ф. Р-2771. Оп. 2. Спр. 791. Арк. 5-6.

він відмовився вступати до армії Н. Махна і разом з групою односельчан виїхав у бік Вінниці, де 1919 р. вступив до Армії УНР. Разом з багатьма іншими потрапив до 14-го полку Низових Запорожців 5-ї Селянської дивізії під керівництвом уродженця Глодосів Василя Недайкаші. На запитання чому він вступив в Армію УНР, Ф. Молдованенко згодом відповідав: «Я стояв на тому, що має існувати Україна як незалежна держава. Це у мене виникло тому, що я читав літературу колишніх керівників уряду УНР, зокрема Винниченка та інших. Це причини мого вступу у петлюрівську армію»¹⁰. У 14-му полку Низових Запорожців Ф. Молдованенко служив писарем, військовим урядовцем. Згодом згаданий полк реорганізували у 5-й запасний полк, куди знову ж потрапило багато вихідців із Глодосів, а у 1920 р. – у курінь Низових Запорожців 1-ої Запорізької дивізії Армії УНР, який складала три піших сотні, кулеметна сотня, кінна півсотня та господарська команда¹¹.

В умовах неможливості подальшої боротьби військові УНР емігрували до Польщі, як союзника згідно Варшавської угоди 1920 р., та були інтерновані у таборах. Ф. Молдованенко спочатку опинився у таборі інтернованих Пікулічі, що поблизу Перемишля, згодом переведений у табір Вадовиці. Фізичне і моральне становище інтернованих Армії УНР було надзвичайно важким: «Наші вояки терплять надзвичайну нужду, серед них сотки хорих – інвалідів і сотки хорих на сухоти... Багато є таких людей, які в день не можуть вийти на подвір'я, бо вони майже зовсім голі і босі»¹². Не дивно, що поширеним явищем стали втечі з таборів, ще до їх офіційного розформування у 1924 р. Феодосій також втік із табору і зміг добратися до Борислава, де влаштувався у слюсарну майстерню. Однак вільно перебувати на західноукраїнських землях колишні інтерновані не могли, позаяк згідно розпорядження Міністерства внутрішніх справ Другої Речі Посполитої від 8 червня 1921 р. для цього їм потрібен був спеціальний дозвіл відповідного староства. Навіть для тимчасового в'їзду до східних воєводств чи у прикордонну смугу вимагали спеціальну перепустку. Ф. Молдованенко після затримання польською поліцією змушений був виїжджати далі, на короткий час перебрався у с. Злинець поблизу м. Дубно. У пошуках роботи їздив різними селами і врешті 1922 р. опинився у Сарнах, де йому поталанило влаштуватись слюсарем на залізницю¹³. Постійно тримав контакт з побратимами, що залишились у таборах для інтернованих, листувався із двоюрідним братом, котрий все ще перебував у Вадовицях, повідомляв, як влаштувався на Волинському Поліссі.

Намагання консолідації, підтримка земляків характеризувала життя уенерівських емігрантів, особливо якщо вони були вихідцями з одного регіону. На

¹⁰ Ibid. Арк. 16.

¹¹ Руккас А. Він стояв на чолі військової розвідки УНР у міжвоєнний період: життя та діяльність сотника Василя Недайкаші. *Військово-історичний меридіан...* С. 86–96.

¹² Центральний державний архів вищих органів влади і управління України (ЦДАВО України). Ф. 3508. Оп. 1. Спр. 2-а. Арк. 1-13в.

¹³ Держархів Рівненської обл. Ф. Р-2771. Оп. 2. Спр. 791. Арк. 20–203в.

початку 1920-х рр. багато вояків куреня Низових Запорожців, емігрувавши до Польщі, опинились на українських землях Волині та Полісся, зокрема перебравшись до Сарн, згодом розпорошившись територією повіту. Командир куреня Низових Запорожців Василь Недайкаша працював приватним вчителем у родині священника с. Кричильськ, готуючи його сина до вступу у технічне училище. Петро Лисенко, у минулому хорунжий Армії УНР, осів у с. Великі Цепцевичі Сарненського повіту, близько року служив у німецьких колоністів, а у 1930-х рр. проживав у Ковельському повіті¹⁴. Максим Сидоренко, керівник господарської частини куреня, влаштувався вчителем у Сарнах, потім працював у Сарненському повіті. Данило Лимаренко, сотник куреня став таксатором лісу, згодом виїхав на Пінщину. Василь Раєвський, сотник Армії УНР, також мешкав у Сарнах, згодом переїхав у с. Цепцевичі. У Сарненському повіті певний час працювали вояки Янафарів Назар, Качалай Гнат, Дем'ян Дигас та ін.¹⁵

Оселившись на Сарненщині, колишні односельчани часто збирались, на початках обговорювали можливість рееміграції до УСРР, однак на цей крок мало хто наважився¹⁶. Водночас, у всіх за радянському боці були батьки, брати, сестри, часто дружини та діти, доля яких не була їм байдужою. Феодосій, перебуваючи у Польщі, підтримував переписку з сестрою Дарією, через неї цікавився життям усієї родини. Згодом, в одній із розмов Василь Недайкаша сказав Феодосію Молдованенку, що «його сестра є агенткою більшовиків і доносить їм на петлюрівців»¹⁷. У документах більшовицьких спецслужб знаходимо інформацію про Дарію, яка допомагала В. Недайкаші, піклувалася про нього, коли той був в Україні та захворів¹⁸, ймовірно саме тоді вона й була завербована Одеським відділенням ГПУ під промовистим псевдо «Годось»¹⁹. Загалом більшовики широко залучали родичів колишніх діячів УНР, що жили в радянській Україні, до числа агентів або інформаторів, використовуючи тиск, шантаж або ж якісь обіцянки. Переписка з сестрою Дарією припинилась з початком Другої світової війни.

Ф. Молдованенко розумів переживання батьків за його долю, тому за зручної нагоди намагався повідомити про себе. Він попросив знайомого Клименка, котрий вирішив повернутись у радянську Україну, зайти до хати його батьків у с. Глодоси та повідомити, що він живий і перебуває у Польщі. Для підтвердження слів сфотографувався із Клименком і просив передати батькам цю фотографію²⁰. Як свідчив згодом на допиті Клименко, це прохання він виконав.

¹⁴ ГДА СБУ, м. Вінниця. Ф. П. Спр. 29041. Арк. 60зв.; Держархів Рівненської обл. Ф. Р-2771. Оп. 2. Спр. 791. Арк. 39, 41.

¹⁵ Держархів Рівненської обл. Ф. Р-2771. Оп. 2. Спр. 791. Арк. 15; Давидюк Р. В інтер'єрі міжвоєнної Волині: Біограми політичних емігрантів – учасників Української революції... С. 78, 104–105; 280.

¹⁶ Держархів Рівненської обл. Ф. Р-2771. Оп. 2. Спр. 791. Арк. 21–23.

¹⁷ Ibid. Арк. 37.

¹⁸ ГДА СЗРУ. Ф. 7246. Т. 2. Арк. 35–36.

¹⁹ Ibid. Арк. 85.

²⁰ Держархів Рівненської обл. Ф. Р-2771. Оп. 2. Спр. 791. Арк. 46.

Як і більшість колишніх учасників Української революції, Ф. Молдованенко, брав участь у розвідувальній діяльності, виконуючи завдання військового міністерства ДЦ УНР в екзилі. Окремі з колишніх військовиків неодноразово переходили кордон, вели інформаційну, пропагандистську та диверсійну роботу на радянському боці. Згаданий вище глососівець В. Недайкаша, вірогідно 1928 р., призначений начальником розвідувального сектора «Наступ» II секції Генштабу Міністерства військових справ екзильного уряду²¹. Під час одного з переходів кордону був заарештований радянськими прикордонниками та відпущений²², відтак, ймовірно завербований. В одній із останніх поїздки до Сарн 1933 р. В. Недайкаша зустрічався з Ф. Молдованенком і казав, що планує переїхати до Франції, де жили його брати²³. З 1935 р., ніби за завданням розвідки, він виїхав до Франції, жив на фермі в місцевості Ла-Постоль²⁴. У Франції більшовицькі спецслужби намагались завербувати (чи відновити попередню вербовку) В. Недайкаші (псевдо «Жук»), однак, зрештою, розірвали з ним відносини, як з «провокатором»²⁵.

Феодосій Молдованенко разом з іншими емігрантами Матвієм Мозговим, Олексієм Кмет-Кметиком, продовжував співпрацювати з розвідкою УНР, підтримуючи контакти з Андрієм Дідковським, відомим під псевдо Дорошенко. Останній певний час жив у нього на квартирі у Сарнах, а потому перебрався до Костополя²⁶. Розвідувальна робота була досить ризикованою. Зокрема, О. Кмет-Кметик для налагодження потрібних контактів мандрував селами як перукар, імовірно, виконуючи таким чином розвідувальні завдання. 1934 р. пішов на радянську сторону (ніби за завданням Дідковського) та не повернувся²⁷. Власне, сам Ф. Молдованенко не переходив кордон, але усіляко сприяв розвідникам УНР, надавав їм для перепочинку своє помешкання.

Феодосій Молдованенко налагодив добрі, приязні взаємини із сотником Василем Раєвським. Чоловіки мали багато спільного: служили в Армії УНР, пережили інтернування у таборі Вадовиці. У Сарнах В. Раєвський працював вчителем, згодом перебравсь у с. Малі Цепцевичі та зайнявся торгівлею. Обое колишніх вояків були серед засновників сарненської філії Українського центрального комітету (УЦК), центр якого перебував у Варшаві. Сотник В. Раєвський представляв цю філію на нараді представників української політичної еміграції у Варшаві (вересень 1927 р.)²⁸. Головним завданням УЦК у Варшаві і його філій була юридична, матеріальна, санітарна допомога, духовна опіка над емігрантами на території Польщі. Для цього

²¹ Сідак В.С., Вронська Т.В. Спецслужба держави без території: люди, події, факти... С. 142; Руккас А. Він стояв на чолі військової розвідки УНР у міжвоєнний період... С. 86-96.

²² ГДА СЗРУ. Ф. 7246. Т. 2. Арк. 102.

²³ Держархів Рівненської обл. Ф. Р-2771. Оп. 2. Спр. 791. Арк. 36.

²⁴ ГДА СЗРУ. Ф. 1. Спр. 12617. Т. 6. Арк. 176.

²⁵ Ibid. Ф. 7246. Т. 2. Арк. 115-118.

²⁶ Держархів Рівненської обл. Ф. Р-2771. Оп. 2. Спр. 791. Арк. 38, 46зв.

²⁷ Ibid. Арк. 38-38зв.

²⁸ Wiszka E. Emigracja ukraińska w Polsce 1920-1939. Toruń: Wydawnictwo MADO, 2004. S. 597.

планувалося відкривати інтернати, кооперативи, видавництва, бібліотеки, читальні, школи, шпиталі, юридичні бюро, різного роду товариства²⁹. Із листопада 1931 р. уповноваженим УЦК на Сарненський повіт, що на той час перебував у складі Волинського воєводства, став Володимир Савченко-Більський, колишній начальник Головної військово-морської управи УНР, який жив у с. Ромейки згаданого повіту, працював приватним учителем³⁰. Згодом філію УЦК у Сарнах очолив сотник В. Раєвський.

Будучи активним діячем сарненського відділу УЦК, Ф. Молдованенко займався просвітницькою, громадською роботою. Спільно з іншими емігрантами, що жили у повіті, опікувався збереженням пам'яті про українські визвольні змагання. У братській могилі на місцевому цвинтарі було поховано більше 245-ти українських юнаків, полеглих у боях із більшовиками 1919 р. за станцію Сарни. Якийсь час могила залишалася занедбаною, але у 1924 р. до дерев'яного хреста прикріпили відповідний напис, а поховання впорядкували за козацьким звичаєм, насипавши високий курган³¹.

Найпоширенішою формою культурно-освітнього життя в умовах Польщі був просвітянський рух. У 1920-х рр. у Поліському воєводстві діяло товариство «Просвіта на Поліссі», що організувало бібліотеки-читальні, хори, драматичні гуртки. Філії цього товариства очолили: у Сарнах Феодосій Молдованенко, у Малориті – Василь Рудицький, у Кобрині – Леонтій Квартирук. На Берестейщині активними просвіт'янами були Павло Артемюк, Микола Крижанівський, Олександр Базилевич, Віктор Соловій та ін.³². У 1929 р. товариство «Просвіта на Поліссі» налічувало 127 читалень і 1754 учасники. Впливи ліворадикальних партій, політична боротьба всередині товариства, контакти з «Просвітою» у Галичині призводили до арештів, заборон організувати заходи, відкривати нові філії, врешті до заборони організації³³. Аналогічні процеси відбувалися у сусідньому Волинському воєводстві: з кінця 1920-х рр. і до середини 1930-х рр., у рамках «волинського експерименту» Генрика Юзевського, були заборонені всі повітові «Просвіти» з філіями та замінені проурядовими «Просвіт'янськими хатами». Зауважимо, що на початку 1930-х рр., після переходу Сарненського повіту з Поліського до Волинського воєводства, Ф. Молдованенко продовжував працювати у «Просвіті». Агенти ГПУ звітували, що «Сарненська «Просвіта» має петлюрівське спрямування»³⁴.

Не міг бути байдужим уродженець Глодосів до страшної трагедії у радянській

²⁹ Statut Stowarzyszenia p. n. «Український Комітет Центральний в Rzeczpospolitej Polskiej». Warszawa, 1930. S. 3.

³⁰ Государственный архив Брестской области (далі – ГАБО). Ф. 1. Оп. 9. Д. 33. Л. 20.

³¹ Давидюк Р. Українська революція 1917–1921 рр. у дискурсі національної пам'яті міжвоєнної Волині. *Науковий вісник Чернівецького університету імені Юрія Фредьковича: Історія*. 2018. № 2. С. 78.

³² Гнойовий І. До історії Товариства «Просвіта» в Берестю на Поліссі. *Літопис Волині*. Вінніпег. 1962. Рік VI. № 6. С. 100–102.

³³ Місіюк В. Просвіта на Поліссі (1923–1938 рр.). *Наукові записки Національного університету «Острозька академія»*... С. 139, 141.

³⁴ ГДА СЗРУ. Ф. 1. Спр. 12617. Т. 8. Арк. 66.

Україні – Голодомору. До того ж, у районах, охоплених голодом проживали його рідні: батьки і сестри. На західноукраїнських землях виникали різного рівня (повітові, гмінні) комітети допомоги голодуючим в радянській Україні. Громадський комітет допомоги голодуючим в Україні (1933-1934) у Сарненському повіті утворився під час обговорення у місцевій читальні Сарненської повітової «Просвіти» реферату «про жахливий стан масового голоду в Україні»³⁵. Серед засновників комітету був Ф. Молдованенко разом із дружиною Ганною, а також А. Гурандо (очолив комітет), І. Доброніченко, Л. Хижняк, П. Шаламай, І. Добровольський та ін. Активісти комітету проводили збіркові, допомогові, протестанційні акції³⁶. У відозві до населення Сарненського повіту діячі комітету закликали: «Громадяни! Настала лиха година на Великій Україні. Наші брати гинуть від голодної смерті... Серце не витримує від жалю! Рятуйте наших братів! Рятуйте хто чим може! В ім'я любови до ближнього зложимо допомогу: хто хлібом, хто одежиною, хто грішми»³⁷. Зусиллями Сарненського повітового комітету допомоги голодуючим в Україні 9 грудня 1933 р. було зібрано 95 зл. і 56 кг. продуктів³⁸.

У неділю, 29 жовтня 1933 р., в церквах повіту відправляли Богослужіння, виголошувались проповіді про страхіття голоду в Україні. У пам'ять про заморених голодом українців повсюдно проводились панахиди. Рятункові комітети не могли досягти успіху, адже радянський уряд не визнавав факту голоду в Україні й не приймав будь-якої допомоги.

У 1933 р. Феодосій Молдованенко одружився з мешканкою м. Сарни, українкою Ганною (Анною) Ярославівною, і невдовзі родина виїхала у с. Берестовець сусіднього Костопільського повіту³⁹, що за 60 км від Сарн. Працювали у власному господарстві, маючи 3 гектари землі, коня і 2 корови⁴⁰. Жили новою великою родиною: з тещею Євдокією Степанівною Мельник та сином Ганни від першого шлюбу Володимиром Казнодієм, 1918 р. н. Феодосій став для прийомного сина старшим другом, мудрим наставником. Напередодні війни Володимир працював у місцевому у кар'єрі з видобутку каменю, одружився і разом з дружиною Марією жив у родинному будинку в Берестовці⁴¹.

Як вдумливий і розважливий господар Ф. Молдованенко здобув неабиякий авторитет серед селян Берестовця. Не дивно, що у вересні 1939 р. місцеві жителі обрали його секретарем сільської ради, сподіваючись, що він зможе представляти їхні інтереси перед новою владою. Однак для більшовиків, які анексували Західну

³⁵ Допомога голодуючому населенню на Україні. *Українська нива*. (Луцьк). 1933. 22 листопада. Ч. 40. С. 1, 3.

³⁶ Жив'юк А., Давидок Р. «Почутися одним нерозривним зі своїми братами і сестрами Великої України»: Відлуння Голодомору 1932-1933 років на Рівненщині. Рівне: ВАТ «Рівненська друкарня», 2008. С. 21-23.

³⁷ Бережнюк М. Сарни. *Українська нива* (Луцьк). 1933. 24 грудня. Ч. 44. С. 3.

³⁸ W Sarnach. *Wołyń* (Łuck). 1934. 28 stycznia. № 5. S. 9.

³⁹ Давидок Р. В інтер'єрі міжвоєнної Волині: Біограми політичних емігрантів – учасників Української революції... С. 162-163.

⁴⁰ Держархів Рівненської обл. Ф. Р-2771. Оп. 2. Спр. 791. Арк. 14, 17, 20зв.

⁴¹ Ibid. Арк. 13, 25.

Україну і Західну Білорусію на першому етапі Другої світової війни, відчуття господаря, а тим більше служба в Армії УНР, були синонімами «ворогів народу», речами несумісними з радянською дійсністю. Дива не сталося. 27 лютого 1940 р. Феодосій Молдованенко арештований Костопільським РВ НКВД. Його утримували у Рівненській тюрмі, згодом в'язень разом зі справою, яка викликала особливий інтерес, були переведені до Києва. Рішенням позасудового органу Особого Совещания (ОСО) при НКВД СРСР 23 грудня 1940 р. Ф. Молдованенка ув'язнили на 8 років таборів. Після вироку відправили в Івдельлаг⁴², де він помер в ув'язненні. Точної дати встановити нам не вдалося. 29 жовтня 1989 р. прокуратура Рівненської області реабілітувала Феодосія Молдованенка⁴³. Лише через півстоліття кавалер Хреста Симона Петлюри за участь у збройній боротьбі за державність України 1917–1921 рр.⁴⁴ (№ 1268) був реабілітований.

Рис. 1. Феодосій Молдованенко після арешту. 1940 р.

⁴² Ibid. Арк. 67.

⁴³ Ibid. Арк. 68.

⁴⁴ Тинченко Я. Офіцерський корпус Армії Української Народної Республіки (1917–1921). Кн. 2... С. 306.

Непросто склалося життя дружини Ганни і прийомного сина Володимира. У 1940 р. Володимира Казнодія призвали до ЧА, де він став курсантом школи молодих авіаспеціалістів 45-ї авіадивізії. Однак 21 грудня 1940 р. його арештували. Військовий трибунал Одеського військового округу 19 березня 1941 р. засудив юнака на 10 років таборів і 5 років позбавлення прав⁴⁵. З початком німецько-радянської війни Володимиру, який перебував в Харківській тюрмі, вдалося звільнитись. Додому він повернувся 1942 р., будучи інвалідом: втратив ногу. З 1943 р. В. Казнодій перебував УПА (псевдо «Джміль») та працював у технічній ланці – друкував листівки, вів документацію. З 1946 р. жив у бункері (схроні). Здоров'я чоловіка постійно погіршувалось, тому його доглядала (прала, прибирала, готувала їсти), живучи разом у схроні, мати – Ганна Молдованенко. Вдруге В. Казнодія арештували 24 лютого 1950 р., 6 листопада 1951 р. його засудили до розстрілу, вирок виконано 30 грудня 1951 р.⁴⁶ Ганну Молдованенко арештували разом із сином. За постановою ОСО при МГБ СРСР від 25 жовтня 1950 р. її засуджено на 10 років таборів «за участь в антирадянській банді українських націоналістів». Покарання жінка відбувала в Озерлазі (Тайшет Іркутської області). 25 липня 1956 р. була звільнена, реабілітована 10 січня 1992 р.⁴⁷.

Висновки. На основі розсекречених документів спецслужб, як важливого складника сучасної «архівної революції», і верифікації матеріалів АКС з іншими джерелами, вдалося реконструювати військову, громадську, просвітницьку діяльність, з'ясувати долю і родинне життя уродженця м-ка Глодоси Єлисаветградського повіту Херсонської губернії Феодосія Молдованенка. Учасник повстанської боротьби, писар куреня Низових Запорожців 1-ої Запорізької дивізії Армії УНР, нагороджений згодом Хрестом Симона Петлюри, внаслідок поразки Української революції та інтернування у польських таборах став політичним емігрантом. Поселившись у Сарненському повіті (Поліського, а з кінця 1930 р. – Волинського воєводства), він не поривав зв'язків з своїми побратимами, долучився до діяльності розвідки військового міністерства ДЦ УНР в екзилі, що розгортала діяльність у прикордонні. Займався громадською діяльністю, був членом сарненської філії УЦК; просвітянством – очолював сарненський осередок товариства «Просвіта на Поліссі». Переживаючи гостро трагедію Голодомору 1933–1934 рр., став одним із організаторів Сарненського повітового Комітету допомоги голодуючим в Україні. З початком Другої світової війни і приходом на західноукраїнські землі більшовицької влади опинився у полі зору органів НКВД: був арештований і загинув у таборах. Окремого дослідження потребує життєпис його дружини і прийомного сина, які доєдналися до УПА.

⁴⁵ ГДА СБУ, м. Рівне. Ф. 5(Р). Спр. 16118; Реабілітовані історією. Рівненська область. Кн. 5 / упорядн.: О. Білоконь, Р. Давидок, А. Жив'юк (кер.) та ін. Рівне, 2014. С. 129–130.

⁴⁶ ГДА СБУ, м. Рівне. Ф. 4(Р). Спр. 3703. Арк. 57, 214, 270.

⁴⁷ Держархів Рівненської обл. Ф. Р-2771. Оп. 2. Спр. 4585–4587 (у 3 т.); Реабілітовані історією. Рівненська область. Кн. 6 / упорядн.: О. Білоконь, Р. Давидок, А. Жив'юк (кер.) та ін. Рівне, 2016. С. 475.

Доля Феодосія Молдованенка і його родини засвідчує, з одного боку, трагізм життя українських родин в умовах тоталітарного комуністичного режиму, а, з іншого, неперервність боротьби за незалежність Української держави.

REFERENCES

- Berezhniuk, M. (1933, 24 hrudnia). Sarny [Sarny]. *Ukrainska nyva*, 44, 3 [in Ukrainian].
- Davydiuk, R. (2018). Ukrainska revoliutsiia 1917–1921 rr. u dyskursi natsionalnoi pamiaty mizhvoiennoi Volyni [Ukrainian revolution of 1917–1921 in the discourse of the national memory of the interwar Volyn]. *Naukovyi visnyk Chernivets'koho universytetu imeni Yurii Fedkoviucha: Istoriiia*, 2, 75–81 [in Ukrainian].
- Davydiuk, R. (2023). V interieri mizhvoiennoi Volyni: Biohramy politychnykh emihrantiv – uchashnykiv Ukrainskoi revoliutsii [In the interior of interwar Volyn: Biographies of political emigrants – participants of the Ukrainian revolution.]. Rivne–Lviv: Prostir–M [in Ukrainian].
- Dopomoha (1933, 22 lystopada). Dopomoha holoduiuchomu naselenniu na Ukraini [Aid to the starving population in Ukraine]. *Ukrainska nyva*, 40, 1, 3 [in Ukrainian].
- Hnoiiovyi, I. (1962). Do istorii Tovarystva «Prosvita» v Berestiu na Polissi [To the history of «Prosvita» Society in Brest on Polissia]. *Litopys Volyni*. Vinnipeh, 6, 100–102 [in Ukrainian].
- Misiuk, V. (2013) Prosvita na Polissi (1923–1938 rr.) [«Prosvita» Society in Polissia (1923–1938)]. *Naukovi zapysky Natsionalnoho universytetu «Ostrozka akademiia»*, 21, 137–141 [in Ukrainian].
- Rukkas, A. (2013). Vin stoiav na choli viiskovoi rozvidky UNR u mizhvoiennyi period: zhyttia ta diialnist sotnyka Vasylia Nedaikashi [He was the head of military intelligence of the Ukrainian People's Republic in the interwar period: the life and activities of centurion Vasyl Nedaykashi]. *Viiskovo–istorychnyi merydian*, 2, 86–96. Retrieved from https://vim.gov.ua/pages/journal_files/09.07.2013/pdf/86-96.pdf [in Ukrainian].
- Sidak, V. & Vronska, T. (2003). Spetssluzhba derzhavy bez terytorii: liudy, podii, fakty (viiskova rozvidka ta kontrrozvidka DTs UNR v ekzylu 1926–1936 rr.) [Special service of the state without territory: people, events, facts: military intelligence and counter-intelligence of the UNR Central Committee in exile 1926–1936]. Kyiv: Tempora [in Ukrainian].
- Statut (1930). Statut Stowarzyszenia p.n. «Ukraiński Komitet Centralny w Rzeczpospolitej Polskiej». Warszawa, 31 s. [in Poland].
- Tynchenko, Ya. (2011). Ofiterskyi korpus Armii UNR (1917–1921). [Officer Corps of the Army of the Ukrainian People's Republic (1917–1921)]. Kn. 2. Kyiv: Tempora [in Ukrainian].
- W Sarnach (1934, 28 stycznia). *Wołyń* (Łuck), 5, 9. [in Poland].
- Wiszcza, E. (2004). Emigracja ukraińska w Polsce 1920–1939. Toruń: Wydawnictwo MADO [in Poland].
- Zhyviuk, A (Ed.) et al. (2014). *Reabilitovani istoriieiu. Rivnenska oblast* [Rehabilitated by history. Rivne region] Kn. 5. Rivne: Diatlyk M. [in Ukrainian].
- Zhyviuk, A. (Ed.) et al. (2016). *Reabilitovani istoriieiu. Rivnenska oblast*. [Rehabilitated by history. Rivne region]. Kn. 6. Rivne: Diatlyk M. [in Ukrainian].
- Zhyviuk, A. & Davydiuk, R. (2008). «Pochutysia odnym nerozryvnyim zi svoimy bratamy i sestramy Velykoi Ukrainy»: Vidlunnia Holodomoru 1932–1933 rokiv na Rivnenshchyni [«To feel one inseparable with one's brothers and sisters of Greater Ukraine»: Echoes of the Holodomor of 1932–1933 in the Rivne Region]. Rivne: VAT «Rivnenska drukarnia» [in Ukrainian].